

Wytwarzanie pokrewieństwa. Antropologiczna analiza dyskursów wokół dawstwa heterologicznego w Polsce

Streszczenie rozprawy doktorskiej mgr Anny Krawczak

Rozprawa składa się z trzech głównych części oznaczonych odpowiednio cyframi rzymskimi: Część I „Historia”, Część II „Performowanie pokrewieństwa”, Część III „Dzieci i tajemnice”. Każdej z nich towarzyszą rozdziały oraz podrozdziały. Poniżej kolejno zostanie omówiona zawartość każdej z trzech części wraz z odpowiednimi rozdziałami i podrozdziałami, a także wstępem oraz zakończeniem.

Wstęp

Wstęp poświęcony jest omówieniu metodologii, w tym naświetleniu mojej pozycji badawczej. W przypadku metodologii odwołuję się przede wszystkim do etnografii wielostanowiskowej George’a Marcusa (w części dotyczącej przeprowadzonych przeze mnie badań terenowych w ramach dwóch projektów badawczych realizowanych wraz z Interdyscyplinarnym Zespołem Badań nad Dzieciństwem I Ei AK UW, którego jestem współzałożycielką i członkinią: pierwszego prowadzonego w latach 2013-2017 projektu „Nowe technologie reprodukcyjne. Perspektywa Childhood Studies”, i drugiego prowadzonego w latach 2016-2019 projektu „Zespół Turnera – wzory socjalizacji i zarządzanie cielesnością w sytuacji choroby przewlekłej. Ujęcie interdyscyplinarne”), a także do teorii performansu Jona McKenziego, która w dużej mierze zdecydowała o kształcie Części II. Korzystam jednak także w znaczącym stopniu z teorii dyskursu oraz biopolityki-biowładzy Michela Foucaulta, teorii choreografii ontologicznej Charis Thompson, z prac Bruna Latoura, przede wszystkim diady puryfikacja – translacja oraz teorii wytwarzania faktów naukowych w laboratorium, z autoetnografii analitycznej Leona Andersona i – w mniejszym stopniu – etnografii ewokatywnej Brendy LeFrançois. Ważnymi odniesieniami były dla mnie także teoria obrzędów przejścia Arnolda van Gennepa i norma liminalna, która pochodzi wprawdzie z modelu proponowanego przez Jona McKenziego, ale czerpie

oczywiście z prac Victora Turnera, a następnie została zastosowana w obszarze antropologicznych badań nad nowymi technologiami reprodukcyjnymi przez Sarah Franklin.

W przypadku mojej pozycji badawczej omawiam szczegółowo różne jej modalności, rozumiejąc pozycję badaczki jako jedno z usytuowań czy też stanowisk w badaniach wielostanowiskowych. Są to więc między innymi: rola badaczki oraz antropolożki, aktywistki pacjenckiej związanej od 2009 roku ze Stowarzyszeniem Nasz Bocian, doradczynie Światowej Organizacji Zdrowia, członkini Europejskiego Towarzystwa Ludzkiej Reprodukacji i Embriologii, członkini Rady Programowej przy Ministerstwie Zdrowia w czasie funkcjonowania programu refundacji zapłodnienia pozaustrojowego metodą *in vitro*, ale także role prywatne: byłej pacjentki ośrodków leczenia niepłodności, matki dziecka urodzonego dzięki metodzie *in vitro* oraz matki adopcyjnej.

Wstęp zawiera ponadto skrótowe omówienie wszystkich części pracy wraz z ich rozdziałami.

Część I. „Historia”

Ta część zawiera zarys historii metod wspomaganey reprodukcji, której datą otwierającą stał się rok 1884, jako konstytutywny dla inseminacji nasieniem dawcy. W trakcie prowadzonego przeze mnie wywodu dokonuję również przeglądu literatury i obecnego stanu badań; przede wszystkim uobecnia się to w końcowych fragmentach części I, kiedy przechodzę do zreferowania sytuacji we współczesnej Polsce i odnoszę tę sytuację do kontekstów międzynarodowych, głównie europejskich. W pracy korzystam głównie z literatury anglojęzycznej z uwagi na fakt, że problematyka dawstwa jest słabo zarysowana w polskich publikacjach i książkach z obszaru nauk społecznych i pojawia się jedynie kontekstowo, jako część większej całości. Stąd też w tej części odwołuję się do najważniejszych pozycji medycznych z zakresu ludzkiej reprodukcji, z reguły publikowanych w specjalistycznych czasopismach medycznych takich jak „Human Reproduction”, „Fertility Sterility” czy „New England Journal of Medicine”. Ten uchwyt nie pełni oczywiście w mojej pracy funkcji antropologicznej, ale jego znajomość umożliwia mi śledzenie i pokazywanie zmienności dyskursu publicznego, który był i jest budowany wokół nowych technologii reprodukcyjnych. Część I składa się z czterech rozdziałów i czterech podrozdziałów,

odpowiednio są to: rozdział 1. „Nasienie. Początek”; rozdział 2. „Mary Barton. Narodziny kliniki”; rozdział 3. „Narodziny niepłodności”; rozdział 4. „Komórka jajowa i zarodek. Dawstwo”.

Kolejność rozdziałów wynika z chronologicznego uporządkowania poszczególnych wydarzeń na historycznej osi medycyny wspomaganej reprodukcji, jest również podróżą przez konteksty międzynarodowe, która zaczyna się w Filadelfii w Stanach Zjednoczonych w końcu XIX wieku, gdzie przeprowadzono pierwszą udokumentowaną procedurę inseminacji nasieniem dawcy, a kończy w Polsce po roku 2015, kiedy w życie weszła Ustawa o leczeniu niepłodności. Następnie przechodzę do analizy sytuacji i kontekstów brytyjskich opisując początek powstawania klinik leczenia niepłodności w ich współczesnej formie opartej na paradygmacie zarządzania naukowego Fredericka Winslawa Taylora. Trzeci rozdział poświęcam wprowadzeniu rozróżnień terminologicznych w odniesieniu do niepłodności, bezpłodności i subfertylności, wraz z interpretacyjną ramą, którą proponuję, a która dotyczy dwóch wprowadzonych przeze mnie istotnych cezur w historii ludzkiej reprodukcji: cezury widzialności oraz cezury leczalności.

W ostatnich fragmentach części I przeprowadzam krótką analizę aktualnej sytuacji polskiej, zapoczątkowanej wprowadzeniem w życie Ustawy o leczeniu niepłodności z dnia 25 czerwca 2015, i omawiam jej wpływ na rozumienie pokrewieństwa oraz prawa osób uczestniczących w procedurach dawstwa heterologicznego.

Część II: „Performowanie pokrewieństwa”

Część II składa się z dwóch rozdziałów i trzech podrozdziałów, są to odpowiednio: rozdział 1. „Performuj zarodek” oraz rozdział 2. „Powiedz i rozmawiaj”. Poświęcam je przede wszystkim analizie zjawiska dawstwa heterologicznego w teoretycznym ujęciu performansu kulturowego Jona McKenziego. Przykładam tę ramę zwłaszcza do procedury dawstwa zarodków obserwując negocjowanie dyskursywnych znaczeń przez różnych aktorów oraz śledząc transgresje struktur społecznych w odniesieniu do praktyk prawnych, społecznych i narracyjnych. Ta część pracy czerpie najwięcej z prowadzonych przeze mnie w latach 2014-2017 badań terenowych, stąd włączam w nią wypowiedzi moich rozmówców i rozmówczyń: lekarzy i lekarek, embriologów i embriolożek, położnych, psycholożek i samych pacjentów.

Znaczący udział w części II mają także przywołania głosów pacjentów i pacjentek wyrażane za pośrednictwem forum pacjenckiego prowadzonego od 2002 roku przez stowarzyszenie Nasz Bocian, ale także analiza sił normotwórczych performansu kulturowego w odniesieniu do nazewnictwa (dawstwo zarodka, adopcja zarodka). Poruszam się w tej części pracy w trzech lokacjach geograficznych i kulturowych: Polsce (w odniesieniu do Ustawy, narracji praktyków i praktyczek oraz pierwszej polskiej kampanii na rzecz jawności dawstwa, od której nazwę zaczerpnął jeden z rozdziałów); Nowej Zelandii (w odniesieniu do lokalnych rozwiązań prawnych i badań nad społecznymi skutkami dawstwa zarodków) oraz Stanów Zjednoczonych (w odniesieniu do programu Nightlight's Snowflakes® embryoadoption zainicjowanego przez jedną z chrześcijańskich organizacji działających na terenie Stanów Zjednoczonych). Przywołanie aż trzech kontekstów kulturowych i lokalizacji służy w tym przypadku z jednej strony zróżnicowaniu źródeł, głosów i ukazaniu odmiennych perspektyw, ale z drugiej pokazuje uniwersalność pewnych problemów, na które dyskursy lokalne odpowiadają w rozmaity sposób w zależności od tradycji, praktyk i rozstrzygnięć społecznych w danym kraju.

Część III: „Dzieci i tajemnice”

Ostatnia część pracy składa się z trzech rozdziałów, z których każdy dotyczy innej sytuacji biograficznej dziecięcych podmiotów, ale wspólnym mianownikiem wszystkich trzech jest doświadczenie przez dzieci sytuacji zatajenia kluczowych informacji dotyczących ich kondycji bądź pochodzenia. Trzy rozdziały tej części to odpowiednio: rozdział 1. „Krótka i subiektywna historia adopcji”, rozdział 2. „Dawstwo, tajemnice i choroby przewlekłe” oraz rozdział 3. „Samorzecznictwo i dogmaty: Co się wydarzyło w stanie Wiktoria?”.

Rozdział pierwszy stanowi szkicowy kontekst polskich praktyk adopcyjnych poczynszy od 1939 roku. Ten rozdział zapewnia historyczną kanwę dla lepszego zrozumienia procesów kulturowych, które mają miejsce w odniesieniu do dawstwa dziejącego się w XXI wieku w Polsce, ponieważ to właśnie historia przysposobienia stanowi najbliższy dawstwu obszar, jeśli idzie o podobieństwo kondycji podmiotów, a jest bez wątpienia lepiej zbadana i osadzona już w społecznej wyobraźni niż zagadnienie dawstwa. W przypadku pierwszego rozdziału wykorzystuję przede wszystkim ramę prawną pierwszej polskiej ustawy adopcyjnej (Ustawa z dnia 13 lipca 1939 r. o ułatwieniu przysposobienia małoletnich) i w odniesieniu do

niej omawiam specyfikę współczesnych praktyk adopcyjnych, w tym zmianę historycznych paradygmatów adopcyjnej otwartości i tajemnicy, kształtowanie się rozumienia pokrewieństwa na przestrzeni lat oraz charakterystyczną dla Polski koncepcję władzy rodzicielskiej.

Rozdział drugi jest próbą porównania dwóch zupełnie odmiennych doświadczeń i kondycji, jakimi są narodziny dzięki dawstwu i konstruowanie rodzinnych strategii przemilczeń wokół tego wydarzenia oraz zdiagnozowanie u dziecka zespołu Turnera, któremu towarzyszy tworzenie analogicznych strategii przez rodziców. W tym rozdziale czerpię przede wszystkim z badań terenowych przeprowadzonych dwukrotnie przez Interdyscyplinarny Zespół Badań nad Dzieciństwem podczas letnich wyjazdów dla dziewcząt z zespołem Turnera, w których brałam udział jako badaczka. W rozdziale drugim korzystam głównie z metodologii autoetnograficznej w ujęciu analitycznym, ale czerpię również z klasycznych teorii *childhood studies*.

Wreszcie rozdział trzeci poświęcam w całości historii i narracji konkretnej osoby, Narelle Grech, urodzonej w Melbourne w Australii dzięki inseminacji nasieniem dawcy. Narracja Grech wydała mi się właściwą klamrą wszystkich wątków rozproszonych w poprzednich częściach: teoretycznych, społecznych, historycznych i biomedycznych, ponieważ aktywnie je przetwarza i odnosi do własnego ucieleśnionego doświadczenia.

Zakończenie

W ostatniej części rozprawy przyglądam się zebranemu materiałowi z perspektywy teorii tożsamości, czerpiąc przede wszystkim z prac Zbigniewa Baumana. Stawiam tu tezę, że różnice między polskim i zachodnimi dyskursami dotyczącymi praw dziecka można interpretować poprzez lokalne konceptualizacje pokrewieństwa wiążące się bardzo często z konkretnymi kontekstami historycznymi. W przypadku Polski – jak pokazują przeprowadzone przeze mnie badania, a także analiza praktyk i przepisów prawa – pokrewieństwo umiejscawia się raczej w substancji biologicznej, jaką jest krew, a nie w genach. Sprawia to, że pozycja osób adoptowanych związanych ze swoimi biologicznymi matkami poprzez krew różni się w percepcji społecznej znacząco od pozycji osób związanych ze swoimi dawcami jedynie poprzez geny. Dowodzę, że to zjawisko kulturowe wpływa wydatnie na kształt polskiego prawa i towarzyszące mu dyskursy o pokrewieństwie, powodując społeczną niewidoczność osób poczętych dzięki dawstwu gamet bądź zarodków.

Anna Krawczyk